

KUTATÁS KÖZBEN

Regionális változások az oktatásban, 1990–1997

Az Oktatási Minisztérium felkérésére Kozma Tamás és Forray R. Katalin vezetésével az Oktatókutató Intézet Regionális és Kisebbségi kutatócsoportja országos vizsgálatot végzett. A vizsgálat célja volt, hogy áttekintést adjon azokról a regionális változásokról, amelyek a rendszer-változást követően, 1990 és 1997 között következtek be. Az elemző munkához két település-soroson rendezett adatbázist használtunk. Az egyik a Regionális kutatócsoport saját adatbázisa az OTTIR, míg másik a VÁTI–T-Star adatbázisa, illetve az 1990-es népszámlálás adatai voltak. A munka gerincét az oktatási iránti igények regionális változásai, az intézményi ellátottság regionális változásai és a kockázati térségek vizsgálata adta.

A demográfiai adatok vizsgálatakor – térben és időben –, az egyes korcsoportokra vetítve különösen érdekes és további vizsgálatra ösztökélő szempontokra figyeltünk fel. Addig, amíg 1990-ben a 14 és 17 évesek, azaz a középiskolás korúak aránya oszlott el legegyszerűsebben az országban, 1997-re egy demográfiai hullám lecsengésének lehetünk szemtanúi.

Demográfiai változások

Az 1. térkép az 1990-es különbségeket mutatja be az ország kistérségei között. Ezen a térképen jól látható egy északnyugat és északkeleti irányba húzódó demográfiai hullám. Ez nagyjából azokra a területekre igaz, ahol a felnőtt lakosságnak az 1970-es években legtöbb munkalehetőség kínálkozott: részben az iparban, részben a mezőgazdaságban, pl. termelőszövetkezetekben. Az 1990-es évek elején még nincs számottevő privatizáció, viszont kezd ismerőssé válni a munkanélküliség. Jól látható az is, hogy az egymáshoz kapcsolódó mezőszéki-jászági kistérségekben mindenütt az átlagosnál alacsonyabb a középiskolás korúak aránya. Másik jellegzetesen alacsony születésszámmal jellemezhető térség a Dél-Alföld, Csongrád, Makó, Mórahalom, Baja, Bácsalmás környéke, a Dunántúlon Zalai-dombság déli része, Hetés, Somogy, Sárvár és Nyugat-Tolna környéke. Fontos ugyanakkor azt kihangsúlyozni, hogy ezek mellett olyan kistérségek helyezkednek el, ahol magas a korosztály lakosságon belüli aránya.

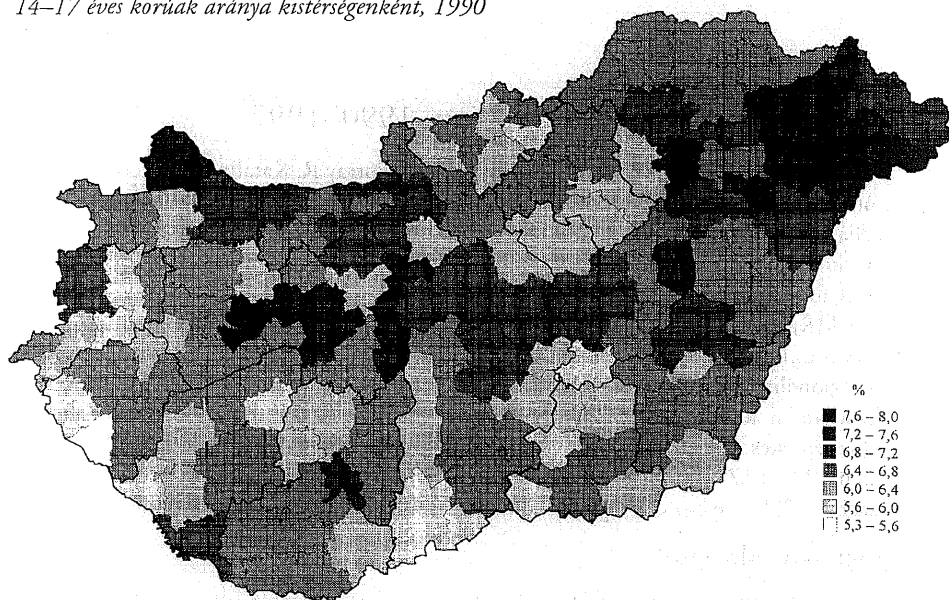
Ha az 1997-es 14 és 17 éves korosztály számarányát és térbeliségét nézzük, akkor drámai kiürüléssel szembesülhetünk. Ennek okát a 80-as évek sajátos családi világában kell keresnünk: a hetvenes évek közepének demográfiai hulláma után jelentősen visszaesett a születésszám. Ettől az időszaktól számítva a családokon belül értékrendbeli változások is bekövetkeznek, elsősorban pénzt keresnek, másodsorban gyereket nevelnek.

1997-re eltűnik az északnyugat és északkeleti 14–17 évesek korosztályi tengelye, és helyette foltokban találunk jelentősebb lakosságon belüli arányt. A 2. térképre azt láthatjuk, hogy két területen mutatkozik nagyobb arány. Az egyik Észak-Dunántúl, a másik Észak-Alföld északkeleti része, valamint a különleges gazdasági adottsága miatt a paksi kistérség. Ezt a térképet tartjuk az egyik legfontosabb oktatástervezési produktumunknak. Ez azt mutatja meg, hogy a demográfiai hullám az oktatástervezésben és az oktatáspolitikában helyi szinten eltérő módon jelenik meg. Országos szinten pedig a korosztályi csökkenésre az oktatáspolitikai nem várt

módon reagált: a középiskolák megőrzésére törekedett, majd kormányzati, sőt országgyűlési politikává emelte a 18 éves korig tartó tankötelezettséget.*

1. TÉRKÉP

14–17 éves korúak aránya kistérségenként, 1990

Expanzió a harmadfokú képzésben

A 90-es évek második felének jelensége a felsőoktatás expanziója. Az érettségit követő tömeges továbbtanulást – amit összefoglalóan harmadfokú képzésnek neveztünk el –, egy évtizedeken át mesterségesen alacsonyan tartott felsőoktatási felvételi keretszám felszabadulásaként értékelhetjük. Ez a továbbtanulási igény ugyanakkor nem feltétlenül valamilyen felsőoktatási intézményhez köthető, hanem intézménytől független, kurrens, ún. felsőfokú szakképzési kínálathoz. A megnövekedett igény okozta az intézmények számának növekedését. Pillanatnyilag ez olyan széles skálán mozog, hogy egzakt leírását országos szinten nem lehet elvégezni. Egy-egy kitüntetett megye esetében erre nagyobb lehetőséget látunk, ahol is kistérségi és lakóhelyi szinten lehet adatolni a jelenséget. További problémát jelent, hogy a harmadfokú képzések egyes szintjein a minőségbiztosítás hiányzik vagy gyenge színvonalú. A piac ezeket a képző intézményeket várhatóan 8–10 éven belül kiszelektálja.

Analfabetizmus

Kevésbé ismert tény az, hogy a magyar társadalmon belül az 1990-es népszámlálás szerint bizonyos kistérségekben még mindig számottevő az analfabéták száma. A 3. térkép regionális megoszlásban az analfabétizmust tünteti fel. Az analfabétizmus elterjedését a 0 osztályt vég-

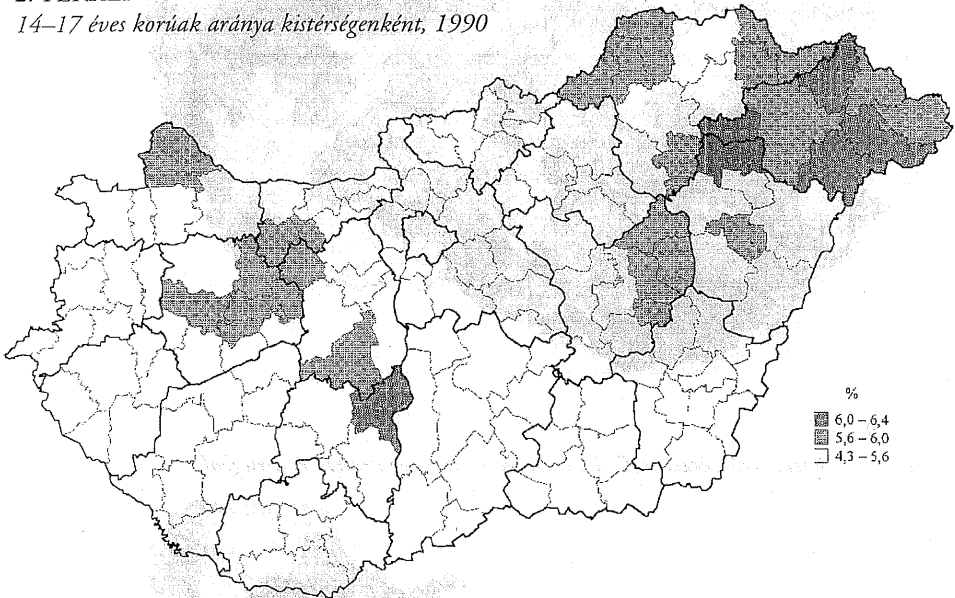
* A Regionális kutatócsoport 1996 végén a Miniszterelnöki Hivatal Gyermek- és Ifjúságpolitikai Tanácsának felkérésére országos vizsgálatot végzett. Ennek során prognosztizáltuk és leírtuk ezt a jelenséget, nevezetesen, hogy az érettségit követő képzések iránt (harmadfokú képzés) tömegesedés várható. Kozma T. – Híves T. – Radácsi I.: A harmadfokú képzés területi különbségei. *Educatio* 1997/2.

zettek arányával jellemeztük (a 10 évesnél idősebbek között). A térképen kétféle megállapítás látszik kirajzolódni.

A délnyugat-északkeleti tengely az analfabetizmus területi megjelenése során meglehetősen biztonságosan kirajzolható. Az Ormánság, Dráva-mellék, Marcali kistérsége, Bács-Kiskun megye déli része, a Zempléni-hegyvidék, valamint a szamosközi, szatmári és beregi kistérségek mellett a Közép-Tiszavidéken is találunk még magasabb előfordulási arányokat. Csaknem összefüggő az a kép, amelyet az Észak-Dunántúl és az Alföld délkeleti része alacsony analfabetizmussal jellemezhető térségei ellensúlyoznak. A legmagasabb arányokat mutató kistérségekben, jelentős számú cigány etnikum él, feltételezhetően közülük kerül ki a legtöbb analfabéta.

2. TÉRKÉP

14–17 éves korúak aránya kistérségenként, 1990

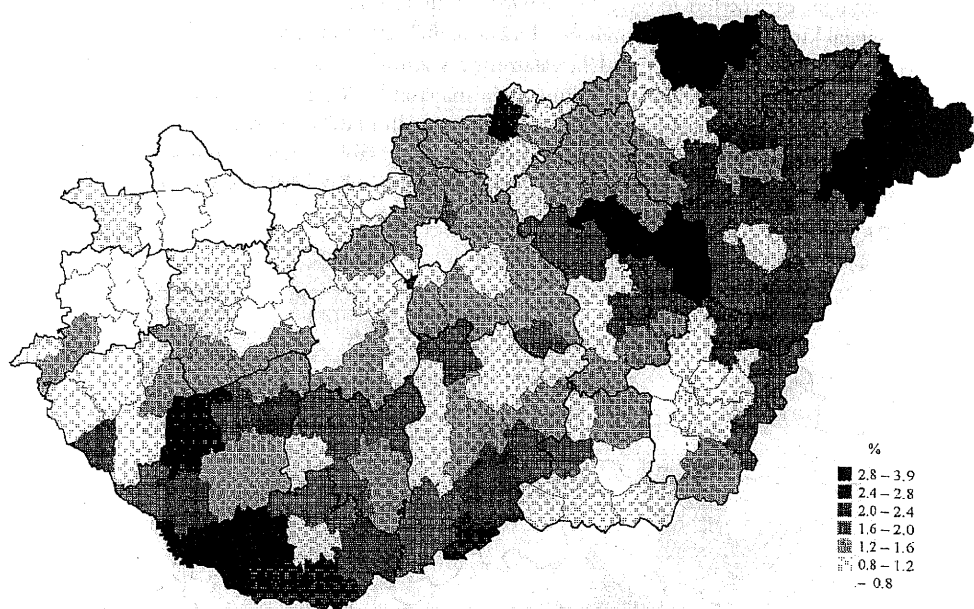
Jól látható a Dél-Alföld relatív fejlettsége. Ez a relatív fejlettség hosszabb folyamat eredménye, amelyet a színvonalas iskolahálózatra és a lakosság magasabb iskolázottsági szintjére tudunk visszavezetni. Ha az Alföldet tekintjük, akkor szembeötlő a jelentős észak-déli különbség a 0 osztály végzett 10 éven felüli népesség arányát tekintve.

Iskolázottság és intézményhálózat

A 4. térképen a középfokú végzettséggel rendelkező 18 éven felüli lakosság térbeli eloszlását mutatjuk be. Az adatokat az 1990-es népszámlálásból vettük. A térképen együttesen jelennek meg azon 18 éven felüliek, akiknek valamilyen középfokú – legalább érettségi – végzettségük van. A vizsgálat során megállapítottuk, hogy egyes térségek meghaladták a szakmunkás végzettséget – mint iskolázottságot –, és elmozdultak az érettségit adó képzés felé. Ez végeredményben a 80-as évek végétől elindult középfokú oktatás expanziójának a következménye. Másik oldalról ugyanakkor megállapítható az, hogy vannak térségek, amelyek a vizsgált időszakban nem fejlődtek tovább, s az iskolázottságra a középszintű végzettség maradt jellemző. Ezekben a területeken a szakmunkásképzés volt a domináns középfokú oktatás és ez a képzés kezdett visszaszorulni.

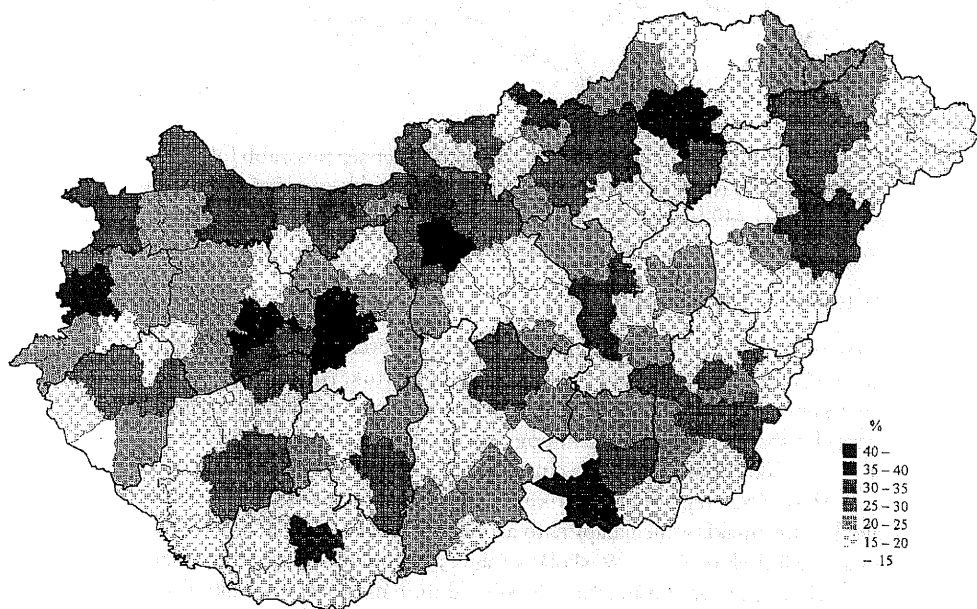
3. TÉRKÉP

A 0 osztályt végzett, 10 éven felüli népesség aránya kistérségenként, 1990

4. TÉRKÉP

A legalább középfokú végzettségű, 18 éven felüli népesség aránya kistérségenként, 1990

Ha az említett térképet vizsgáljuk akkor, akkor szembetűnő, hogy az ország északnyugati része és Budapest a leginkább telített a középfokú oktatásban (az érettségizettek aránya a megfelelő korúak közt általában 40%). A térképen jól látszik a megyeszékhelyek mint középfokú oktatási központok domináns szerepe, leginkább Pécs, Szeged, Szombathely, Veszprém, Székesfehérvár, Miskolc.

A következő nagyobb csoportot a Budapest környéki kistérségek alkotják (ezen a területen az arányok már kevesebb értéket mutatnak: 30% körüli). A dél-alföldi régióban, Csongrád és Békés megyében a lakosság általában iskolázottabbnak tűnik, mint a térségek elhelyezkedése alapján azt eleve elvárnánk. Ugyanakkor Fejér, Veszprém és Zala megye egyes kistérségei elmaradottabbak, mint ahogy azt földrajzi helyzeténél illetve regionális hovatartozása alapján feltételeznénk. Fontos megállapításaink közé tartozik, hogy a nagyvárosok térségeiben lakók iskolázottabbak, mint a kistelepülésekben lakók. A térkép más szempontból is fontos jelenséget tükröz, nevezetesen azt, hogy a középiskolázás valóban tömegessé vált Magyarországon. 1990-ben Budapesten érték el a középiskolába járók a 70%-os arányt, a megfelelő korcsoportra vetítve. Ehhez Győr-Sopron, valamint Csongrád megye adatai közelítettek. Az ország középső megyéiben azonban ez az arány 30–40% körül maradt (Komárom-Esztergom, Veszprém, Fejér, Somogy, Tolna, Bács-Kiskun, Békés). Ebbe a csoportba tartozott Szabolcs-Szatmár-Bereg, valamint Nógrád is.

Ha ezt az intézményhálózat oldaláról közelítjük meg, akkor leírható, hogy a középfokon továbbtanulók arányainak szerkezeti átalakulása következett be. Ez elméletben a hálózat kiterjedését jelentené, azonban a gyakorlatban ez nem történt meg: a hálózat úgy alakult át, hogy az egyes oktatási intézmények profilt változtattak. A profilváltás az évtized elején elsősorban a gimnázium lefelé terjeszkedését jelentette (a 6 és 8 évfolyamos gimnáziumok), ugyanakkor a szakmunkásképzők új szakközépiskolai és gimnáziumi osztályokat indítottak. Ezekre a változásokra a középiskolába belépő korosztályoknak a korábbinál magasabb létszáma és a tervutasításos beiskolázás megszűnése adott lehetőséget.

A gimnáziumi hálózat dominálta a középiskolát az egész évtizedben Budapesten kívül Baranya, Hajdú-Bihar, Pest és Szabolcs-Szatmár megyében. A fővároson kívül olyan térségekről van szó, amelyek gazdaságilag kevésbé fejlettek. Ezekben a területek középiskolával közepesen ellátottak, a középfokú intézményhálózatban a szakképzés kevésbé van jelen mint más térségekben.

A 90-es évek szakmunkásképzését nem a hálózat bővülése, hanem a rövid idejű alapfokú szakmunkásképzés alapján és intézményeiben szervezett érettségit adó szakközépiskolai képzés elterjedése jellemzi. Ott, ahol ez nem történt meg, vagy csökkent az adott intézmény dominanciája, vagy erősítették gimnázium típusú képzéseiket.

A vizsgálat során megállapítottuk, hogy egyes térségek társadalmi-gazdasági elmaradása nem jár szükségszerűen együtt a fiatalok alacsonyabb szintű iskolázásával. Főként a kelet-magyarországi térségek ellentmondásos jellemzője, hogy olyan középfokú iskolai hálózattal rendelkeznek, amelyek alkalmasak e korosztály tömeges képzésére, ugyanakkor kisebb mértékben képesek valamilyen szakképzést is nyújtani. Tehát pont az a szakszerűség hiányzik, ami egy fejlődőben lévő piacgazdaság számára a leginkább kívánatos.

Híves Tamás – Radácsi Imre